

A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUSTÓL A RISORGIMENTO POLITIKAI MOZGALMÁIG

„Egy ilyen, egyöntetűen nagy többséggel elfogadott alap-törvény a nemzet életében egészen biztosan pozitív tény. Ám a többség ekkora dimenziója, a rendkívül nagy ideológiai különbség miatt csak egy lassú és kölcsönös meggyőzésen, az egyik fél részéről a másiknak tett engedményeken, hallgatólagos egyezségeken keresztül valósult meg. Alkotmányunk egy történelmi kompromisszum gyümölcse volt.”¹

(NORBERTO BOBBIO)

BEVEZETÉS • Norberto Bobbio neves olasz jogfilozófus fenn idézett sorai egy olyan alkotmányozási folyamatra utalnak, amely példaértékű konszenzusról szól három politikai eszmerendszer: a konzervatív-katolikus, a liberális és a baloldali szocialista-kommunista ideológiák között. Ezek mindegyike megjelent az Alkotmányozó Gyűlést alkotó pártok képében és az alkotmány szövegében. Nem véletlen, hogy Bobbio hosszan foglalkozik ennek a jelenségnek a természetével. Nézete szerint a közös elvekben és értékekben megjelenő társadalmi-politikai egység nem jöhetett volna létre, ha nem „...hosszú, nehéz és néha már megkopott viták eredményeként: egy kompromisszumként, amely mindig magában foglalja a kezdeti egyetértés hiányát és a közvetítés révén elért egyezséget egyaránt.”² Olaszország előtt 1945-ben két út állt. A restauráció szellemiségében visszatérni a Statuto Albertinóhoz és a monarchia közjogi rendszeréhez, vagy új alkotmányt elfogadni új politikai intézményeken és értékeken keresztül. Az utóbbi melletti elkötelezettség valódi fordulat volt az olasz történelemben, amelynek eléréséhez rendkívül hosszú utat járt be az itáliai társadalom.

A felvilágosodás európai térhódítása és a francia forradalom utáni évtizedekben a félsziget a jogi és politikai partikularizmus állapotában volt. Jól érzékelhető ez a szétagoltság az 1815-ös bécsi kongresszust követő állami és hatalmi központok nagy számában, amit délen Nápoly központtal

¹ Bobbio, N. *Dal fascismo alla democrazia. I regimi, le ideologie, le figure e le culture politiche (a cura di Michelangelo Bovero), Baldini Castoldi Dalai*. Milánó, 2008. 166. o. A monográfiában található fordítások a szerző saját fordításai.

² Bobbio, N. Uo. 161. o.

a Szicíliai Kettős Királyság, középen a Pápai Állam és kisebb hercegségek – mint a Toszkán Nagyhercegség vagy a Pármai, illetve Modenai Hercegségek –, északon a Habsburg Birodalom és a Szárd (Piemonti) Királyság alkotott. A területi széttagoltság mögött meghúzódó társadalmi struktúrák az arisztokrácia és a katolikus klérus dominanciája mellett egy kialakulóban lévő és a politikai közéletben egyre nagyobb szerepet követelő polgárság jellemezte. A 19. század első évtizedeiben a napóleoni háborúkkal kapcsolatos állásfoglalások, illetve a konzervatív, rendies jellegű gondolatok jegyében megfogant restaurációs törekvések jellemezték az alkotmánnyal összefüggő politikai gondolkodást. Ezek a gondolatok persze nem a semmiből keletkeztek, hiszen a mediterrán világban sem hiányoztak a felvilágosodás politikafilozófiai programjai, az általuk ihletett elsőalkotmányok és alkotmánytervezetek.

A felvilágosodás politikai reformtörekvései és alkotmánytervei

A FELVILÁGOSODÁS POLITIKAFILOZÓFIÁJA • Az alkotmányról folytatott diskurzus a XVIII/XIX. század fordulóján rendkívül tarka képet mutatott, ám egyaránt fellelhetőek voltak benne a francia és angolszász felvilágosodás eredményei.³ Ebből a szempontból meg kell említeni Giuseppe *Gorani* munkásságát.⁴ A szerző rendkívül mozgalmas, utazásokkal tarkított életében több művet szentelt a modern állam és az alkotmányosság témaköreinek. Bár nem tekinthető szisztematikus gondolkodó-

³ Ghisalberti, Carlo: *La storia costituzionale d'Italia 1848/1994*. Laterza, Bari, 2–3. o.

⁴ Gorani, Giuseppe (1740 /Milánó/ – 1819 /Genf/): mindkét ágon nemesi család sarja, felmenői a milánói bíróságon tevékenykedtek, egyik keresztapja tábornoki rangot kapott. A Szent Barnabás rend által alapított Milanói Imperial College-ban tanult, majd anyja akaratával szembeszállva az egyházi pályával szemben külföldre ment. A hétéves háborúban Ausztria oldalán harcolt, majd porosz hadifogságba került. Ezt követően egy évet töltött Berlinben, majd Magdeburgba, Tilszitbe és Königsbergbe költözött, ahol találkozott I. Kant porosz filozófussal. Az 1760-as években a német kameralisztika és a természetjogi gondolkodás hatása alá került. Visszatérve Milanóba, meg akarta valósítani utópisztikus államideálját, majd ennek kudarca után Konstantinápolyba, a Balkán-félszigetre, Spanyolországba és Észak-Afrikába utazott. Több ízben politikai szerepet vállalt, és diplomáciai szolgálatot látott el – pl. a portugál miniszterelnök udvarában vagy Mária Terézia mellett –, de kritikai megjegyzései miatt kegyvesztetté vált. A francia felvilágosodásban egy ideig együtt dolgozott az enciklopédistákkal, majd a Vèrri fivérek által alapított „Il Caffè” című lapban is szerepet játszott. In *Dizionario Biografico degli Italiani – Enciclopedia italiana* (direttore Raffaele Romanelli), online: www.treccani.it

nak, ami részben kalandos életútjának köszönhető, a társadalom fejlődése szempontjából több kérdésben mondta el haladónak tekinthető nézeteit. Az 1760-as évek elején támogatta Korzika, Szardínia és Elba szigetein egy brit mintájú alkotmányos monarchia bevezetését, amelynek célja az alattvalók boldogságának biztosítása volt. Utópisztikus terveinek kudarca után, eltávolodva a politikai közélettől, 1768 nyarán Milánóban az „Il Caffè” közegében, amely a francia enciklopédisták törekvéseihez hasonló, felvilágosult gondolatokat közlő sajtótermék volt, kezdett el dolgozni „Az igazi despotizmus” (*Il vero despotismo*) című művén. Ebben Gorani szembeszállt a feudális kiváltságokkal, mint a hatalom valódi despota és romboló tényezőivel és megfogalmazta egy morális és racionális társadalom eszméjét. Ahogy kortársai, ő is hitt a társadalom erkölcsi és szellemi megújításának a lehetőségében. Sőt a társadalom jobbíthatóságáról szóló nézetei kifejezetten közel álltak Kant felvilágosodással kapcsolatos gondolataihoz.

A kiváltságokkal és az ezen alapuló önkénnyel szemben már a francia forradalom kitörése előtt támogatta a szabad politikai és társadalmi közéletet, amit az egyesülési szabadság biztosításával kívánt elérni. 1771-ben Genfben publikálta „Az adók a természet rendje szerint” (*Le imposte secondo l'ordine della natura*) című írását, amely egy valódi gazdaságtudomány létrehozását sürgette. Ezen a ponton a szerző a francia Quesnay és Mirabeau közgazdasági nézeteivel értett egyet abban a tekintetben, hogy egyetlen, a nettó termékre kivetett adó bevezetését követelte, amit a földbérletől a tulajdonosig minden polgár jövedelme alapján kellett volna fizetni. Gazdasági nézete mögött az a politikafilozófiai gondolat húzódott meg, hogy a modern társadalom önszerveződésének alapja a tulajdonosok együttműködése.

A francia forradalom kitöréskor Gorani kifejezetten támogatta a politikai és polgári szabadságjogokat, ami megmutatkozott az 1789-es Politikai és Polgári Jogok Nyilatkozata iránti elkötelezettségében. Párizsi tartózkodása alatt élénk figyelemmel kísérte a politikai folyamatokat, részt vett a politikai klubok tanácskozásain. Érdeklődését jól érzékelteti, hogy a forradalom első éveiben számos cikket és röpiratot készített. A jakobinus terror hatására, részben szembefordulva a forradalom eredményeivel, visszatért az alkotmányos monarchia gondolatához. Gorani szerint az állam alapjai a tulajdon, a vallás szabadsága, illetve a cenzuson és műveltségen alapuló természetes arisztokrácia. Elutasította a köztársasági államformát, de támogatta a hatalmi ágak megosztását, amelyben a monarchának számos előjogot és hatáskört szánt, továbbá kiállt a kétkamarás, azaz a ne-

mesi-arisztokratikus alapon szerveződött felsőház és a képviseleti alapú alsóház mellett.

Gorani egyik legmeghatározóbb kortársa Dalmazzo Francesco *Vasco* közjogász⁵ eljutott a rousseau-i népszuverenitás eszméjén keresztül a közvetlen és a képviseleti demokrácia közötti különbség mélyreható elemzéséig. Törekvései között szerepelt egy Korzika szigetére vonatkozó alkotmányos terv kidolgozása, valamint Rousseau és Montesquieu gondolatainak megismertetése az észak-itáliai felvilágosult arisztokratákkal. Őt elsősorban az a probléma érdekelte, hogy melyik kormányforma felel meg a társadalom adott állapotának. Az 1765-ben publikált *Suite du „Contract social”* művében Rousseau társadalmiszerveződés-elméletét elemezve kiindulópontja a francia filozófusnak az ember eredeti szabadságáról és függetlenségéről alkotott felfogása volt. Az itáliai szerző elutasította az egyén teljes függetlenségének a lehetőségét. Nézete szerint a természeti állapotban élő emberek közötti viszonyokban létezik egy kötelezettség formájában megjelenő természeti törvény, amely szerint senki nem árthat másoknak. Az egyéni szabadság elvének a mások szabadsága meg nem sértésével való párhuzamba állítása Vascónál a liberális negatív szabadság-fogalom korabeli megelőlegezése volt. Bár a szerző a természeti törvény eredetét nem kutatta, azt vallotta, hogy az ember lelkében élő köteletség figyelmeztet az emberek szabadsága közötti határvonalak felismerésére. Ez a meglátása a természeti törvénynek erős morális színezetet adott, amit további hedonista-utilitarista jelentéstartalommal egészített ki, azáltal, hogy azt állította: az ember lelkében élő parancs egyúttal hozzásegít a boldogság eléréséhez is.

Ugyanakkor az egyéni szabadság az emberi boldogságon túlmenően nála a társadalmi szerveződést is legitímálta. Sőt a természeti állapotból a szerveződés megkötésével politikai-jogi kontextusba kerülő egyén számára minden olyan törvény vagy törvényhozó aktus érvénytelen, amely az ember szabadságát sérti. Nagyon fontos kiemelni továbbá azt a tényt is, hogy a politikai hatalom érvényességét nem a választások biztosítják, hanem a természetes és polgári szabadság(jogok) garantálása, tehát a választásokkal hatalomra került kormány illegitimnek tekintendő, ha nem tartja tiszteletben az egyén szabadságát biztosító jogokat. Ugyanakkor Vasco Rousseau gondolatmenetét támogatva egy erős kormány mellett tette le a voksát,

⁵Vasco, Dalmazzo Francesco (1732–1794) piemonti felvilágosult filozófus, reformista gondolkodó. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, uo. www.treccani.it

amit azzal az indokkal támasztott alá, hogy a kormányzó hatalom túl sok személy közötti megosztása gyengíti a kormányt.

Néhány évvel később az 1768-as munkájában. A „Megjegyzések Montesquieu törvények szelleméről” (*Note allo „Spirito delle leggi” di Montesquieu*) tagadta, hogy az államok közötti lényegi különbség a monarchikus, az arisztokratikus és a demokratikus kormányformák között húzódná meg. Nézete szerint az igazi különbség abban áll, hogy a kormány a természeti törvény alapján álló jogalkotó aktusok fölött vagy alatt helyezkedik el.⁶

A hatalmi ágak egymáshoz való viszonyát, a politikai intézmények típusait a Korzikára vonatkozó alkotmányos tervében fejtette ki. Ennek kapcsán a monarchia államformáját támogatta, de egy sor demokratikus mechanizmust iktatott az általa felvázolt politikai rendszerbe: pl. a király általános gyűlés (*assemblea generale*) általi kinevezési jogát, amiben a rousseau-i általános akarat megtestesülését látta. Az általános gyűlés aktusai mint az állam legfőbb törvényhozó szervének döntései az uralkodóra nézve is kötelezőek voltak. Nála a monarcha Goranival szemben nem rendelkezett semmilyen, a törvényhozáshoz kapcsolódó jogkörrel, sőt a társadalmi szerződés be nem tartása esetén a végrehajtással összefüggő jogkörei is az általános gyűlésre szálltak. Ugyanakkor azt Vasco is érzékelte, hogy a közvetlen hatalomgyakorlás lehetősége a politikai rendszer makroszintjén nem alkalmazható, ezért terveit módosítva az általános gyűlést csak kisebb közösségi – városi – szinten tartotta kivitelezhetőnek. A törvényhozó szerv működésében egy kétszintű szerv ötletét támogatta, amelyben a lokális általános gyűlések fölé képviselői alapú nemzeti gyűlést helyezett volna, ám a kettő közötti kapcsolatrendszert már nem dolgozta ki. Ugyancsak megtalálható alkotmánytervében a népszuverenitás elve, amelyet abban realizált, hogy a nép a törvényhozó hatalom birtokosa. Az általa felvetett kérdésre adott válasza pedig úgy foglalható össze, hogy a legjobb kormányforma az, amelyben *a hatalom a néptől ered, de az egyes ember szabadsága mindenképpen biztosított.*⁷

Agostino Paradisi,⁸ a modenai egyetem közgazdász professzora Vasco nézeteit fejlesztette tovább. Nála a liberális negatív szabadságfogalom az

⁶ Rother, W. Felicità e libertà – concetti principali della filosofia politica dell’illuminismo italiano. In *Giornale di filosofia, Filosofia italiana*, 2010. 9. o.

⁷ Uo. 9. o.

⁸ Paradisi, Agostino (1736 /Vignola–1783 /Reggio nell’Emilia/) költő és közgazdász, a modenai egyetem professzora. Közgazdasági nézeteiben a francia fiziokrata tanításokat követte. Költeményei vallási, filozófiai és társadalmi kérdésekről szóltak. Két esszét írt a szépművészetek helyzetéről: „Levél a tudományok és a művészetek jelen állapotáról

utilitarizmussal karöltve jelent meg. Az egyetemi tanár már külön tudománynak nevezte a társadalom politikai berendezkedésével és gazdasági állapotával foglalkozó ismereteket. A politikafilozófiai tanoktól független önálló politikatudomány igénye nézete szerint az államra vonatkozó elméleteket foglalja magában: „a politika az irányítás tudománya, ... az állam tudománya”.⁹ Az államot azonban két típusba sorolta: a szolgaság állama vagy más néven természeti állam és a politikai állam kategóriájába. Az előbbi a tökéletes szabadság és egyben a tökéletes szolgaság állapota, ami a természeti jog megalapozására szolgál. Paradisi az angolszász és a francia társadalmi szerződésekkel ellentétben nem a természeti állapot és a társadalmi szerződések által létrehozott állam közötti különbséget tartotta fontosnak, hanem sajátos módon a természeti törvényt és a pozitív törvényt, ami mögött más-más állameszme húzódott meg. Hogyan? A természeti állapotban a természetes szabadság és egyenlőség uralja az emberek közötti viszonyokat, ezek természeti törvény formájában jelennek meg, és lehetőséget adnak egy fiktív állam, a „szabadság-szolgaság” államának posztulálására. A politikai állam ugyan nem tagadja a természeti állapot törvényeit, sőt ahogy Vasco esetében, úgy Paradisinél is megjelenik az az igény, hogy az állam törvényei a természeti törvényekre támaszkodjanak, mégis a két szint között nála lényegi különbség van. A természeti állam alanya: az ember, a politikai államé: az állampolgár. Az előbbi a közösségi viszonyrendszerében arra van kötelezve, hogy megfigyelje/érezkelje a természeti törvényt, az utóbbi arra kötelezett, hogy kövesse és betartsa az állam törvényeit.

A modenai professzort két elődjével szemben valójában a természeti és politikai állapot közötti jogi különbségek érdekelték. Nagyon szemléletesen írta le, hogy az állampolgár emberi mivolta nem szűnik meg, így a természeti törvény sem válik érvénytelenné a pozitív törvénnyel szemben, ám az ember másokkal szembeni passzív magatartásával szemben az állampolgár több aktív magatartást tanúsító, jogszabálykövető lény. Ettől függetlenül a politikai állam alapja az emberi mivolt tiszteletben tartása, azt egyetlen állam sem semmisítheti meg. Ugyanakkor a természeti állapottal szemben a politikai törvények célja már nem csupán a szabadság és egyenlőség átültetése, hanem a boldogság elérése. A politikai állam

Itáliában” /Epistola sopra lo stato presente delle scienze e delle arti in Italia/ (1767), ill. „Metafizikai tanulmány a rajongásról a szépművészetekben” /Saggio metafisico sopra l’entusiasmo nelle belle arti/. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, uo. www.treccani.it

⁹Rother, W. Uo. 9–10. o.

törvényének a szabadság megőrzésével kell biztosítania az állampolgárok boldogságát.

Jól látta azonban a jogi és a tényleges szabadság közötti különbséget. Az állampolgár jogi értelemben vett szabadságát nem kizárólag természetes jogainak alkotmányban való rögzítése, hanem az államhatalmi ágak elválasztása biztosítja. Kerülve a hatalomkoncentráció minden lehetőségét, Paradisi egy olyan államot vázolt fel, amelyben a szuverén hatalom független minden személyes hatalomtól, azaz 1. általános: az állam minden tagját megilleti, 2. oszthatatlan és 3. az állam javát szolgálja, ami nála a közboldogság szinonimája volt. Ez utóbbi az utilitarista filozófia jegyében az egyes állampolgárok összességének boldogságában ragadható meg.¹⁰

Érdekes módon Agostino Paradisi nem nevezte meg azt az állam- vagy kormányformát, amelyet támogatót, vagy a társadalom fejlődése szempontjából hasznosnak tartott. Elsősorban azt vizsgálta, hogy a despotizmus hogyan kerülhető el, azt azonban több ízben hangsúlyozta, hogy a demokrácia utópikus volta ellenére is a lehető legjobban egyeztetni össze a természeti állapotból eredő szabadságot és egyenlőséget az állampolgárok összességének boldogságával.

*Francesco Maria Gianni*¹¹ az itáliai felvilágosodás politikai személyisége volt. Elsősorban a gazdasági és pénzügyi reformok érdekelték, ennek ér-

¹⁰ Uo. 10–11. o.

¹¹ Gianni, Francesco Maria (1728 /Firenze/–1821 /Genova/) felvilágosult közigazdász és politikus. Számos közhivatal és politikai tisztség betöltője, a Toszkán Nagyhercegség pénzügyi és kereskedelmi reformjainak az elkötelezett híve. Gyermekkoráról és iskolai éveiről nem maradtak fenn emlékek. Első köz megbízatása 1750–1754 között a pénzügyi hivatalok számvitelének felügyeletére felállított hivatal vezetése volt, amit 1754-től 1759-ig a Pisai Vámhivatal igazgatói pozíciójának betöltése követett. 1753. december 26-án kötött házasságot Maria Alessandra de' Medicivel, egy gazdag firenzei patríciussal és szenátor családdal lányával. 1760-ban szenátor, 1764-től Siena pénzügyeinek kiküldött felügyelője volt. 1769-ben részt vett a Kereskedelmi Kamara felállításában, az ezt követő évben pedig főintendánsá neveztek ki. Végül 1789-ben államtanácsos lett, aminek Napóleon 1799-es megjelenése vetett véget. Számos gazdasági és politikai reformjavaslatot tartalmazó írásai közül néhány fontos műve: „A nemzeti gazdagság 3 érvére vonatkozó gondolatok és feljegyzések” /*Memorie e pensieri per formare tre ragionamenti sulla ricchezza nazionale*/ (1791), az „Elmélkedések a közadók és közbevételek elméletéről és gyakorlatáról” /*Meditazione sulla teoria e sulla pratica delle imposizioni, e tasse pubbliche*/ (1792), vagy a „Történelmi feljegyzések Toszkána adósságának megszüntetéséről” /*Memoria storica dello scioglimento del debito pubblico della Toscana*/ (1793). Halála után jelent meg politikafilozófia munkája, a „Feljegyzések a Pietro Leopold nagyherceg által elgondolt kormány alkotmányáról, amely toszkán királyságának történetét szolgálja” /*Memorie sulla costituzione di governo immaginata dal granduca Pietro Leopoldo da servire all'istoria del suo regno di Toscana*/. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, 54. szám (2000) 1–19. o.

dekében a Toszkán Nagyhercegség helyi szintű képviseleti hatalomgyakorlásának az elkötelezett híve. Annak ellenére, hogy életrajzírói szerint nem járt neves toszkán iskolákba, vagy a méltán népszerű pisai egyetemre, mégis jelentős politikai karriert futott be közgazdasági ismereteinek és gazdasági reformjavasolatainak köszönhetően. Erre jó példa 1750. május 27-i kinevezése a pénzügyi hivatalok számvitelének ellenőrzésére felállított hivatalba, amit a pisai vámügyi hivatal igazgatói pozíciójának megszerzése követett. Ezt követően 1759-ben már a selyemgyártás főfelügyelőjeként a firenzei és a toszkán manufaktúrák igazgatásának legnagyobb hatású tisztviselőjévé vált, ami lehetővé tette számára, hogy a nagyhercegség kormányzervei és a 18. századi gazdasági elit közötti kapcsolatokban közvetítő szerepet töltsön be. Természete azonban már saját korában is komoly kritikai megjegyzéseket kapott. Állítólag maga a nagyherceg Pietro Leopold írta róla 1774-ben, hogy „nagyon tehetséges ember, ügyes és éleslátó, a pénzügyek és tanácsadás területén nagy képességekkel rendelkezik, de jó megjelenése ellenére forrófejű, bosszúálló, általánosan utált személyiség, mivel az újdonságok egyik legnagyobb támogatója, de rosszul bánik az emberekkel, rágalmaz és lebecsül mindenkit”.¹²

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy kormányzati tisztviselőként milyen reformtörekvései voltak, javaslatai mögött milyen politikai nézetek húzódtak meg. Tervei között túlsúlyban álltak a gazdaság és vámpolitika megreformálására vonatkozó elképzelések. Az 1770-es években Toszkánában élénk vita folyt a rendkívül kaotikus vámilletékek és vámkötelezettségek rendszerének új alapokra helyezéséről. A vita egyik iránya a Toszkán Nagyhercegség területi sajátosságait figyelembe vevő privilégiumok megőrzését támogatta a belső vámok megtartásával, illetve ezek összehangolásával. A másik javaslat a belső piac egységesítésére és liberalizálására törekedett a toszkán mezőgazdasági, ipari zónák kiváltságainak eltörlésével. Ebben a helyzetben Gianni az 1769-ben felállított Kereskedelmi Kamara segítségével egy köztes javaslatra tett kísérletet. Olyan foglalkoztatási reformot sürgetett, amely a két irányzattal szemben egyfelől a manufaktúrák lokalizációját erősítette volna, de az adott iparágon belül az ágazat koncentrációját támogatta. Ezzel a lépéssel nem szüntette volna meg a helyi sajátosságok meglétét, de törvényhozási úton biztosíthatta azt a kincstári bevételt, ami a kaotikus vámok miatt legtöbbször elmaradt, vagy csak részben teljesült. Ezt követően már szenátorként és általános főintendánsként képviselte álláspontját, szembenállása a liberális szabad-

¹² Uo. 6. o.

kereskedelmi nézőpontokkal szemben viszont egyre erőteljesebbé vált. Az 1770-es évek végén részt vett az első kataszteri bizottság felállításában, amely nagy lépés volt a fiziokrata eredetű, egységes, földre kivetett adók gondolatával, majd támogatta a közadósságok „privatizációját” a közhivatalok javainak eladásával.

A gazdasági reformokban játszott kulcsfontosságú szerepe tette lehetővé, hogy 1777-ben kidolgozza a nemzeti és civil milíciák működésére vonatkozó tervét, amit egy alaptörvény megalkotásának tervei követtek. A toszkán nagyherceg ugyanis Giannit bízta meg az állam alkotmányának kidolgozásával. Ez több ízben, többek között 1789-ben, a francia forradalom kitörésekor ismét felvetődött. Ekkor azonban államtanácsosként a belpolitikai ügyekbe már sokkal aktívabban szólhatott bele. Ebből a tervből maradt fenn a „Toszkán államok megalakulásának ediktuma”, amelynek bevezető gondolatai számos érdekes alapelvet tartalmaztak.¹³ Gianni az alaptörvényt az állami létezés alapjának tekintette. A nagyherceg legitimitását a nemzet általi elfogadás aktusában jelölte meg, ám ezt összekötötte a szuverén hatalomgyakorlás alkotmányos korlátaival a gondolatával. Az alkotmány nézete szerint az a dokumentum, amely az alattvalók, illetve a szuverén állam közötti kölcsönös kapcsolatot a rájuk vonatkozó jogokkal és kötelességekkel együtt határozza meg a közösség egésze számára.

Az alkotmányterv bevezetőjében a közérdek eszméje és a közjó ideája elsőbbséget élvezett az egyéni boldogsággal szemben, amit a szerző egy történelmi hasonlattal erősített meg. Szembeállítva a Mediciek „boldogtalan időszakával”, politikai hatalomért folytatott érdekarcaikat Pietro Leopold nagyhercegi működésével hangsúlyozta, hogy a jó állam alapjai a közbiztonságban, az alattvalók boldogságában és a közjó megvalósításában állnak. Az uralkodó legitim hatalomgyakorlása szempontjából a dokumentum kiemelkedő passzusa az alattvalók „jó kormányzáshoz való jogának” biztosítása (16. §). A jó kormányzáshoz való jog tartalmi összetevői pedig: az általános biztonság, az alapelvek állandósága, a nép javainak békés élvezete, az ipar és az egyén szabadsága, és az alattvalói képességeknek a kibontakozásában rejlenek.

Ezekben az elvekben etikai tartalommal ugyan, de megjelentek a későbbi liberális nézetek egyes elemei. Az iparúzés és kereskedelem sza-

¹³ Gianni, Francesco Maria: A toszkán államok megalakulásának ediktuma. Bevezetés. In *Le costituzione italiane, a cura di A. Aquarone*. M. D’Addio e G. Negri, Edizioni Comunità, Milánó, 1958. Az alkotmányterv szövege a torinói egyetem jogi karának alkotmányjogi tanszékén elektronikusan is elérhető: www.dircost.unito.it

badsága, a magántulajdon tiszteletben tartása, vagy az államnak a közbiztonság fenntartására vonatkozó feladatai mind a klasszikus liberalizmus alapelvei voltak. Bár az alaptörvény egésze inkább a felvilágosult abszolutizmus légköréről árulkodik, a haladóbb gondolatok sem mellékesek.

A nagyherceg jogköreit Gianni az alábbiakban rögzítette: a fegyveres erők parancsnoka (42. §), a katonai hivatalnokok (43. §), a bírák (44. §), a miniszterek (45. §) és közhivatalok tisztviselői megválasztásának joga (46. §), továbbá az érsekek és püspökök megválasztásának a joga (48. §). Legfontosabb jellemvonása a kinevezési funkciókon túl a végrehajtó hatalommal való közvetlen kapcsolatának a megteremtése, amit az sem el-
lensúlyozott, hogy a dokumentum a törvényhozó hatalomban támogatta a képviseleti elv bevezetését. A törvényhozó hatalmat az általános gyűlés (Assemblea Generale) gyakorolta volna, ám tagjainak megválasztása egy többlépcsős folyamat eredménye volt. Gianni szerint az adott község által választott polgárokból álló megyei szintű gyűlések szavazatai alapján lehet az általános gyűlésben képviselővé válni, amely így a Toszkán Nagyhercegség teljes területi alapú képviseletének érvényesülését biztosította (51. §).

Az alkotmányterv kidolgozásával egy időben a nagyhercegség pénzügypolitikájának teljes körű reformjába is belefogott. Bár ez a momentum nem tartozik szorosan a felvilágosodás államra és alkotmányokra vonatkozó politikafilozófiai problematikájához, mégis figyelemre méltó az a gondolatmenet, ami ebben a „komplex reformcsomagban” megjelent. Gianni a helyi mezőgazdasági termékek piaci helyzetét védve elvetette a földekre kivetett adókat, amit három szinten próbált ellensúlyozni. A nagyhercegség bevételeit egyenlő mértékben a 1. közvetett adókra, 2. a vámilletékekre és 3. az egyedárusítási jog jövedékeire alapozta. Ezt követte a közadóságok privatizációja korábbi ötletének újbóli megfogalmazása, majd egy új vámtarifá bevezetésének terve, amely a kereskedelmi mérlegen alapulva a fogyasztási javakra kivetett behozatali vámokkal szemben tette szabaddá a toszkán termékek exportját. Hivatali és politikai karrierjének Napóleon 1799-es megjelenése vetett véget. (Az Etruria Királyság megszületésével Giannit az Államtanácsból is kizárták.)

Szintén a toszkán területeken tevékenykedett Giovanni Fantoni¹⁴ lelkes fiatal és antiklerikális költő, aki szépirodalmi tevékenysége mellett

¹⁴ Fantoni, Giovanni (1755 /Fivizzano/–1807 /Fivizzano/): a család harmadik fiúgyermekéként szülei egyházi pályára szánták. Tanulmányait a Benedek-rend egyik iskolájában kezdte meg, de természetével nem fért össze a szerzetesi élet önmegtartóztatása és en-

politikafilozófiai elképzelésekkel is rendelkezett. Személyiségéről sokat elárul egyik utolsó levele, amelyben az alábbi gondolatokat fogalmazta meg önmagáról: „Szeretem az embereket... javukat kívánom minden cél nélkül, barátoknak tekintem őket, de nem járok a kedvükben, megértést és sajnálatot tanúsítok irántuk, segítek nekik, ahogy tudok; ugyanakkor saját hibáim által eltávolodom tőlük, nem bírálom és nem különböztetem meg őket, ám megpróbálom kiérdemelni a bizalmukat. ... Ez az én titkom, amit kevesen ismernek.”¹⁵

Kalandos élete során Toszkánából indulva megfordult Rómában és Nápolyban, ám az 1797-ben Velencében kiadott „Alkotmány és alkotmányos tett” című írását Lombardiának szánta. Ebben a dokumentumban kortársaihoz híven arra kereste a választ, hogy milyen típusú kormányzás egyeztethető össze a kormányzottak boldogságával.¹⁶ Elképzelésében a francia forradalom emberi és polgári jogainak összessége iránti elkötelezettség keveredik már romantikus szentimentalizmusával. Fantoni elfogadta az ember természetes jogaira irányuló nézőpontot. Az alkotmányterv preambulumában a jogokhoz csatolta a közboldogság mint társadalmi cél elvét. Ezen túlmenően a kormányzás céljai közé sorolta a természetes jogokon túl a szociális(!) jogok biztosításának feladatát is. Mit jelentettek a költő számára a szabadság, az egyenlőség, a tulajdon és a biztonság elvei? A szabadság az ember önkibontakozásának lehetősége, amennyiben nem árt másoknak. Az egyenlőség az ember természete szerinti állapot és a törvény előtti egyenlőséget, továbbá a közhivatalokhoz való hozzájutás egyenlő lehetőségét biztosította a tehetség és erényesség függvényében. A biztonság a társadalmi együttműködés elve alapján az egyén személyiségének, jogai-

gedelmességre alapozott nevelési rendszere. Iskolai tanulmányait követően Firenzében kapott egy rövid ideig titkári állást, majd beiratkozott a Torinói Reálakadémiára. Egyre nagyobb és veszélyesebb szerelmi kalandjai miatt apja Pietro Leopold toszkán nagyherceg segítségét kérve Portoferraio várába zárta be. 1785-ben Maria Carolina meghívására Nápolyba érkezett. A „Società di raggi” tagjaként korán szembehelyezkedett a feudális kiváltságokon alapuló tradicionális nézetekkel. Emiatt kétszer is letartóztatták. A francia forradalom eszméi iránt elkötelezett poéta kezdetben a jakobinus diktatúrát is támogatta, később a napóleoni időszakban elhatárolódott ettől. 1805-ben a carrarai Szépművészeti Akadémia titkári tisztségét töltötte be. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, 44. kötet (1994). 1–6. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Un italiano (Giovanni Fantoni), Costituzione e Atto costituzionale, in Risposta al quesito: „Quale dei governi liberi convenga alla felicità dell’Italia. In A. Saitta (a cura di): *Alle origini del Risorgimento: i testi di un celebre concorso (1796)*. Istituto storico italiano per l’età moderna e contemporanea, Róma, 1964. 1. kötet. 183–187. o.

nak és javainak védelmét garantálta. Az alapelveken túlmenően Fantoni tervében helyet kapott a véleménynyilvánítás- és sajtószabadság, az egyesülési szabadság, a hit és egyéb kultuszok szabad gyakorlása, az önkényes letartóztatás tilalma, az ártatlanság védelme, illetve a bírói út igénybevételehez való jog. Kora gondolkodásának szempontjából kiemelkedőnek tekinthető, hogy Fantoni támogatta a gyengék és elesettek biztosítását és a munkahelyek biztosításának gondolatát, továbbá az ingyenes és egyenlő közoktatást, amely nélkül „...minden kormány csupán csontváz, és minden nép csak a ravaszok játékainak kitett bábuk tömege”.¹⁷ A szerző a társadalmi biztosítás gondolatát a társadalom részéről fennálló szent adósságnak tekintette, amellyel a közösség tartozik az egyénnek. Tekintettel antiklerikális voltára és az európai felvilágosodásban megjelenő deista és ateista tendenciákra, nem hagyhatóak figyelmen kívül a vallással kapcsolatos nézetei sem. Fantoni a vallást az ember szükségletének és a köznevelés alapjának tulajdonította. Ugyanakkor megkülönböztett egy ún. racionális-morális vallást – vagy ahogy ő nevezte, társadalmi vallást – a dogmatikus elemeket tartalmazó „egyéb kultuszoktól”. Az előbbi gyökere az erkölcsben, azaz azokban a kötelességekben áll, amelyekkel az ember a hazájának és önmagának tartozik. A vallás lényegének erkölcsi alapú változata azonban nem teszi lehetővé az ember számára az isteni szféra megragadását. Ez utóbbit szolgálják az egyén privát szférájában szabadon gyakorolt kultikus szertatások, amelyek irányában a társadalmi vallásnak toleránsnak kell lennie.

Végül a felvilágosodás egyik legbefolyásosabb észak-itáliai képviselői a *Vèrri*¹⁸ család tagjai voltak. Ők a Habsburg dinasztia és a gazdag lombard polgárság összefogásának elkötelezett híveként kívánták megreformálni a 18. századi dinasztikus politikai rendszert. Hatásuk azonban messze túlmutatott politikai terveiken. Tevékenységük a kevésbé ismert itáliai felvilágosodás egyik kiemelkedő momentumát volt, ahol az apa Gabriele

¹⁷ Fantoni, Giovanni, uo. 184. o.

¹⁸ Vèrri, Pietro (1728 /Milánó/–1798 /Milánó/) közgazdász és irodalmár, független gondolkodó, a lombard társadalmi és gazdasági fejlődés híve, mérsékelt reformista. A milánói barnabitáknál, majd jezsuitáknál tanult. Részt vett a hétéves háborúban. Tanulmányait már fiatalon a lombard gazdasági struktúra megújításának szentelte, gazdasági elméletei tele voltak morális elemekkel. Művei: (1763) *Tanulmány a milánói kereskedelem nagyságáról és hanyatlásáról az 1750-es évekig* és *Elmélkedések a boldogságról*. 1764-ban a reformtanács tagja és tanácsosa. A Pugni Társaság tagjaként 1764–1766 között szerkesztője az „Il Caffè” című lapnak. A francia forradalom időszakában a felvilágosult abszolutizmussal szemben egy alkotmányos politikai rendszer támogatója volt. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, uo. www.treccani.it

Vèrri milánói származású jogtudósként magas bírói tisztséget töltött be, ám három fiával – Pietróval, Carlóval és Alessandróval – szemben konzervatívnak tekinthető. A fiúk együttműködtek az „Il Caffè” című lapban, amelyet Pietro alapított, és méltatlanul maradt ki az európai felvilágosodás dokumentumai közül. A mindössze két évig, 1764–1766 között működő lap milánói székhelyét Pietro Bresciába tette át annak érdekében, hogy a Habsburg cenzúrát kijátszva a lapban haladó gondolatokat lehessen közzélni. Testvére, Alessandro irodalmárként közel 30 szócikket szerkesztett, ezek közül egyesek forradalmi jellegű tartalommal rendelkeztek. Cesare Beccaria barátjaként Párizsban és Nagy-Britanniában is élt egy ideig, ahol a politikai rendszerek eltérő sajátosságait tanulmányozta. A másik fiútestvér, Carlo politikai tisztségeket töltött be, az itáliai köztársaság (1802–1806) törvényhozó testületének tagja és prefektus volt, a restauráció éveiben azonban visszavonult a politikai élettől. Gondolatai rendkívül messze álltak az apa dinasztikus nézeteitől.

A napóleoni időszak és a restauráció itáliai alkotmányai

AZ ELSŐ ÚJKORI ITÁLIAI ALKOTMÁNYOK • Az igencsak eklektikus politikafilozófiai tabló mellett az első alkotmányok szintén tarka képet mutattak. A francia forradalom éveiben az 1793-as, majd 1795-ös francia alkotmányok mintájára az itáliai félszigeten is megszorodott a köztársasági alkotmányok száma, amelyek egészen Napóleon bukásáig hatályban voltak. Az 1794-es nápolyi és bolognai összeesküvéseket követően nőtt a francia forradalom eszméi átültetésének vágya. A brit alkotmányos monarchiának a felvilágosodás korszakában népszerű ideáját a népszuverenitás eszméje, a polgári társadalom és a politikai hatalom szétválasztásának az igénye, a hatalommegosztás elve és a francia alkotmányok Alpokon túli importálásának a vágyai váltották fel. Az első ún. „köztársasági” minialkotmányok mögött azonban olyan gazdasági, társadalmi és kulturális elmaradottság húzódott meg, amelyek nem tették lehetővé a francia minta teljes adoptálását. Bár az itáliai polgárság fiatal rétegében lelkes támogatókra talált az ötlet, a köztársasági alkotmányok mindenütt szemben álltak a néppel, és így túlságosan erőtlennek bizonyultak.¹⁹

¹⁹ Ghisalberty, uo. 6. o.

A számos alkotmány közül érdemes összevetni három: a bolognai (1796), a Ciszalpin Köztársaság²⁰ (1797) és a római (1798) alkotmányok alapelveit, szerkezetét és normaszövegének hangsúlyos, elsősorban a hatalmi ágak szétválasztását garantáló intézményi rendszerét. A dokumentumok szembevető vonása, hogy ezek mindegyike rendkívül hosszú, több száz paragrafusól álló közjogi dokumentum volt, rendkívül érdekes és izgalmas párhuzamokkal, valamint intenzív francia politikai hatásokkal.

Az alábbi táblázat a három alkotmány legfontosabb alapelvei és közjogi intézkedéseit tartalmazza.

<i>Bologna alkotmánya (1796)</i>	<i>A Ciszalpin Köztársaság első alkotmánya (1797)</i>	<i>Római alkotmány (1798)</i>
<p>Az ember és az állampolgár jogai és kötelezettségei Alapelvek: szabadság, egyenlőség, biztonság, magántulajdon védelme Jogok:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. polgári szabadság, negatív szabadság formájában: mindent szabad, ami másnak nem árt 2. egyenlőség: törvény előtti egyenlőség 3. biztonság: jogbiztonság formájában 4. igazságszolgáltatási eljáráshoz tartozó jogok garantálása: ártatlanság védelme, önkényes letartoztatás tilalma, stb. 5. a közhivatal-viseléshez való jog és a közmegebízás nem tulajdona az azt betöltő személynek <p>A szuverenitás az állampolgárok egyetemességét illeti meg. A törvény az általános akarat, azaz az állampolgárok nagyobb hányadának, illetve képviselőinek a kifejeződése.</p> <p>Kötelességek:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. társadalom irányában: védelem, szolgálat, törvényeknek való alávettség, a társadalom szerveinek tisztelete 2. családi kötelezettségek: jó apa, jó fiú, jó férj, jó barát, jó testvér 3. a tulajdon védelme, amely a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, továbbá az egész társadalom működésének alapja 4. a haza szolgálata és védelme 		

²⁰ A Ciszalpin Köztársaság az Apokon túli területek megnevezésére szolgált, és két, Napóleon által meghódított terület, a Transzpadániai és Ciszpadániai Köztársaság összevonásából keletkezett. A terület képezte alapját az 1802-es Itáliai Köztársaságnak. Külpolitikai értelemben a köztársaság létrejöttének alapja Lombardia osztrák fennhatóság alól való elcsatolása. Fővárosa Milánó volt. A kifejezést használja Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939*. História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994. 29. o., ill. *Európai közigazgatás- és alkotmánytörténet. Az itáliai állam(ok) alkotmányfejlődése (19–20. század)*. Debreceni Jogi Műhely.

Az állam területi beosztása		
<p>Bologna város és a területe</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. város közigazgatási alapja: 53 parókia 2. a terület közigazgatási alapja: 367 parókia 3. a város parókiái: 16 régióra oszlanak 4. a terület parókiái: 65 kantonra oszlanak 	<p>Ciszalpin Köztársaság egy és oszthatatlan.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 11 területi egység: (dipartimento) 2. dipartimento részei: kerületek (distretto) 3. a kerületek városokra (comuni) tagolódnak 	<p>Róma területe</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 8 területi egység: (dipartimento) 2. dipartimento részei: kantonok és a városok
Az állampolgárság alapja és a választójog feltételei		
<p>állampolgárság alapja:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. a Köztársaság területén születés és tartózkodás, továbbá a 21. életév betöltése. Az állampolgár külföldön született gyermeke is állampolgár. 2. Külföldi esetén az állampolgárság a 21. életév betöltése mellett 10 év egy helyben lakással és a javak köztársaság területén való birtoklásával együtt szerezhető meg. 3. A joggyakorlás feltétele: a parókia által a polgárokról vezetett jegyzékben történő regisztrálás. 4. A kormány kiküldetési vagy felhatalmazási szándéka hiányában 10 évet meghaladóan külföldön tartózkodó személy elveszti állampolgárságát és az azzal járó jogokat. 5. köztársaság területén születés és tartózkodás, továbbá a 20. életév betöltése. Az állampolgár külföldön született gyermeke is állampolgár. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Külföldi esetén megszerzi az állampolgárságot az a 20. életévét betöltő, nagykorúvá vált személy, aki megszakítás nélkül 7 éven át a köztársaság területén lakik azzal a kifejezett nyilatkozatával, hogy itt szándékozik maradni, és 200 munkanapnak megfelelő jövedelemmel vagy megfelelő pénzügyi háttérrel rendelkezik, aki 7 évig valamely napidíjas foglalkozást gyakorolt, aki 7 év katonai szolgálat után egy ciszalpinnal való házasságkötést követően és 1 éve a köztársaság területén valamely foglalkozást gyakorolt. <p>A kormány kiküldetési vagy felhatalmazási szándéka hiányában 7 évet meghaladóan külföldön tartózkodó személy elveszti állampolgárságát és az azzal járó jogait.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. köztársaság területén születés és tartózkodás, továbbá a 21. életév betöltése vagy egy éve a köztársaság területén tartózkodás és adófizetési kötelezettség teljesítése. 2. Külföldiek esetén előírt feltételek: 7 év egy helyben lakás, 21. életév betöltését követően 14 évig a köztársaság területén lakás, adófizetés, vagy meghatározott javakkal rendelkezés, vagy mezőgazdasági/kereskedelmi tevékenység folytatása, vagy házasságkötés a köztársaság területén élő személlyel, és az itt-tartózkodás jegyzékben való kinyilvánítása. <p>A kormány kiküldetési vagy felhatalmazási szándéka hiányában 7 évet meghaladóan külföldön tartózkodó személy elveszti állampolgárságát és az azzal járó jogait.</p>

Bizottságok (Comizii)	Gyűlések (Assemblee)	Bizottságok (Comizii)
<p>1. Általános bizottság: a parókia területén lakó polgárok testülete. Feladata 10 polgáronként 1 tag választása a dekúriális bizottságba.</p> <p>2. Dekúriális bizottság: a régiókban és kantonok szintjén szervezett választási bizottság. Feladata a választási bizottság tagjainak megválasztása.</p> <p>3. Választási bizottság: a régiók és kantonok választóiból álló testület. Nem lehet a választási bizottság tagja az a személy, aki a 25. életévét nem töltötte be, és a joggyakorláshoz szükséges egyéb feltételekkel, mint pl. 200 líra éves jövedelemmel vagy meghatározott javakkal, állami fizetéssel nem rendelkezik.</p>	<p>Elsődleges gyűlések: az adott kerületben élő polgárok testülete. Hatáskörei:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. az alkotmány megváltoztatásának megszövegezése és elfogadása 2. választások tartása az alkotmányban előírtak szerint. <p>Választási gyűlések: minden elsődleges gyűlés által 200 polgáronként kinevezett választóból álló testület, amelynek tagjait minden évben újra kinevezik a két év utáni újrakinevezés tilalmával. Hatáskörei:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. megválasztja: a törvényhozó testületek tagjait, a Semmitószék tagjait és helyetteseit, az esküdteteket, a dipartimento tisztségviselőit, a büntető bíróság elnökét, közvádlnóját és igazgatóját, a polgári bíróság bírait és helyetteseit. <p>Revíziós gyűlések: alkotmány módosításában szerepet játszó testületek</p>	<p>Minden kantonban legalább 450, legfeljebb 900 tagból álló bizottság működik.</p> <p>Hatáskörei:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. az alkotmány megváltoztatásának megszövegezése és elfogadása 2. választások tartása az alkotmányban előírtak szerint. <p>Választási gyűlések: minden 200 polgáronként kinevezett választóból álló testület. A gyűlés választja meg a törvényhozó tanácsok tagjait, a legfőbb ügyészség tagjait, esküdteteket, a dipartimento tisztségviselőit, a büntető bíróságok elnökét és írnokát, a polgári bírakat és a cenzúra ítélőszékeinek elnökét.</p>

Törvényhozó hatalom szervei		
<p>360 tagú, a választási bizottság által választott tagokból álló kétszintű testület:</p> <p>1. Nagyobb Tanács (Consiglio Maggiore) : 300 tag képviselőség életkori minimuma: 30. életév betöltése,</p> <p>2. Kisebb Tanács (Consiglio Minore): 60 tag,</p> <p>képviselőség életkori minimuma: 35. életév betöltése.</p>	<p>Min. 40, max 60 tagú Szeniorok Tanácsa – tagja lehet minden 40. életévét betöltött személy, ami alól mentesül a házas vagy özvegy személy, illetve az, aki közvetlenül a választását megelőző 15 évig a köztársaság területén lakik.</p> <p>Nagytanács: 30. életévét betöltött és a választást megelőzően 10 évig a köztársaság területén lakó állampolgár.</p>	<p>Két, egymástól független tanácsból áll:</p> <p>1. a 8 évre választott szenátus és</p> <p>2. a 6 évre választott tribünátus.</p> <p>Mindegyik dipartimento hozzájárul mindkét szerv tagjainak kinevezéséhez, akik viszont a nemzetet és nem az adott területi egységet képviselik.</p> <p>Minden két évben a szenátorok 1/4-ét és a tribünok 1/3-át újra kell választani.</p> <p>Tribünátus létszáma: 72 fő, választhatóság feltétele 25. életév betöltése és a köztársaság területén 3 éven át tartózkodás. Legalább 36 fő kell a határozatképességhez.</p> <p>Szenátus tagja: a 35. életévét betöltő személy, vagy házas, illetve özvegy, vagy a Köztársaság területén a választásokat megelőző 5 évben lakó állampolgár.</p> <p>A határozatképesség feltétele 18 fő szavazata.</p>

Végrehajtó hatalom		
<p>Konzulok Hivatala</p> <p>9 tagú, a törvényhozó testület által választott intézmény (a Nagyobb Tanács titkos szavazással létrehoz egy a konzulok számát tartalmazó kettős listát, amelyből a Kisebb Tanács titkos szavazással választja meg a konzulokat). A tagok 1/3-át évente újraválasztják.</p> <p>A törvényhozó testület tagja nem választható konzullá – a hatalmi ágak szétválasztásának elvét alkalmazza az alkotmány.</p>	<p>5 tagú Direktórium</p> <p>A törvényhozás által kinevezett tagokból áll.</p> <p>Választási eljárás:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. a Nagytanács minden tagja négy tagból álló listán jelöli meg a lehetséges direktorok személyét, akik közül egy speciális eljárással, a kicédeléssel 2. a szavazatok abszolút többségét megszerző személyek válnak tagokká. 	<p>5 tagú, a törvényhozó tanácsok által választott konzulból álló Konzuli Hivatal</p> <p>Feltétele: 33. életév betöltése, házas vagy özvegy státus.</p> <p>Hatáskörei:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. tábornokok, kapitányok szintjén álló hivatalnokok kinevezése és visszahívása, 2. miniszterek kinevezése és visszahívása, 3. dipartimento questorainak kinevezése, 4. egyéb állami szervek tisztségviselőinek kinevezése
Végrehajtó hatalom területi, közigazgatási szervei		
<p>Városi Testület: a törvényhozó szerv által választott 30 tagból álló szerv.</p> <p>Feladatkörei:</p> <p>a törvények végrehajtása, a piacokra, az élelmészre, az utcákra, az iskolákra, a hidakra, a gyárakra, a közellátással és egyéb gazdasági tevékenységgel foglalkozó társaságokra, hivatalokra vonatkozó rendelkezések végrehajtása.</p>	<p>A dipartimentoóban 5 tagú központi közigazgatási szerv, a községi szinten minden kerületben 3 tagból álló szerv.</p> <p>Feladatkörei:</p> <p>törvényhozó és direktoriális aktusok végrehajtása.</p>	<p>A dipartimentoóban háromtagú, 25. életévét betöltött tagokkal rendelkező központi közigazgatási szerv.</p> <p>A helyi, megyei szintű közigazgatási kantonokban és a 100 ezer lakossal rendelkező városokban legalább három területi központi államigazgatási szervnek kell működnie.</p> <p>Mindkét szinten a Konzulok Hivatala kinevezési jogkörrel rendelkezik egy konzuli prefektus személyéről. A megye a dipartimentoónak, ez utóbbi a minisztereknek alávetett szervként funkcionál.</p>

<p>Az igazságszolgáltatásra vonatkozó közös rendelkezések és alapelvek A végrehajtástól és törvényhozástól különálló autonóm hatalmi ág, bírák a törvénynek vannak alávetve.</p>	
	<p>Mindkét alkotmány rendelkezik:</p> <p>külön polgári és büntetőjogi bíróságokról, a római a büntető bíróságot a cenzúrabírósággal együtt tárgyalja. A Ciszalpin Alkotmány a fellebbviteli bíróságról a római alkotmány az esküdtekről rendelkezik, továbbá a két közjogi dokumentumban megtalálható a Legfelsőbb Bíróság intézménye is.</p>
<p>Egyéb állami szervek</p>	
<p>Pénzügyek, Közterhek és Adók ellenőrző szerve: 5 tagból álló, a törvényhozó testület által választott speciális bizottság.</p> <p>Nemzeti kincsek állami szerve: 5 tagból álló, a törvényhozó testület által választott felügyelői szerv.</p> <p>Számvevőszék: a költségvetési törvény elfogadásának a jogával rendelkező 5 tagból álló, a törvényhozó testület által választott testület.</p> <p>Oktatás állami szerve: 8 tagból álló, a törvényhozó testület által nyolc évre választott képviselőkkel álló 8 testület.</p>	<p>A két alkotmány közös vonása a közoktatás külön fejezetbe foglalása, amely az erkölcsi, az aritmetikai ismeretek, az írás és olvasás képességeinek elsajátítását tekintette az elemi oktatás fő feladatának. Bár itt külön közigazgatási szervről nem található rendelkezés, ám a tudományok és művészetek nemzeti támogatásának elve és a nemzeti ünnepek megtartásának joga egyaránt szerepelnek a dokumentumokban.</p> <p>A pénzügyek fejezetben található:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. a közterhekről való döntés a törvényhozó tanácsok feladata volt, 2. a nemzeti kincsek és pénzügyek védelme és felügyelete tekintetében a római alkotmány a konzulátus által kinevezett 3 questor tisztségét vezette be, a Ciszalpin Alkotmány ezt a kérdést a Direktórium hatáskörébe utalta.

Az alkotmány módosításának eljárási szabályai		
<p>A Kisebbik Tanács által megjelölt indokokkal a Nagyobbik Tanácsnak terjeszti elő javaslatát. Ez utóbbi dönt a javaslat ratifikálásáról a következő hat évben. Három év elteltével, amennyiben a Nagyobbik Tanács úgy látja, hogy a módosítás szükséges, akkor megjelölni a reform szempontjából releváns alkotmányi rendelkezéseket. A Törvényhozó Testület által reformra indoklással kijelölt részt a Konzulok Hivatalához terjesztik elő, amely késlekedés nélkül dönt a választási bizottságok összehívásáról. A bizottságok egy 30 tagú javaslatlételi joggal rendelkező újabb bizottságot választanak, amelynek tagjai sem a törvényhozói, sem a végrehajtói testületeknek nem lehetnek tagjai. Javaslataikat a Konzulok Hivatala által megfogalmazott irat kézhezvételétől számított 30 napon belül kell megtenniük, majd három napon belül titkos szavazással a szavazatok többsége alapján döntenek. A döntést a Konzulok Hivatala két napon belül közzéteszi.</p>	<p>A Szeniorok Tanácsának javaslata majd a javaslat Nagytanács általi elfogadását követően, amennyiben 9 év múlva 3-3-3 egymást követő ratifikálás után a Direktórium négy hónapon belül összehívja a revíziós gyűlést. Minden dipartimento 4 tagot delegál, a törvényhozás szerveire vonatkozó választási szabályok alapján. Jogköre kizárólag az alkotmány módosításra vonatkozó rendelkezésekre terjed ki javaslatlételi joggal. Működésének időtartama maximum 3 hónap lehet. Közvetlenül irányítja az Elsődleges Gyűlés szervezési munkálatait, majd szavaz az alkotmány módosításáról.</p>	<p>A Szenátus javaslatlételi jogának elfogadásáról a Tribúnátus dönt. A javaslat ratifikálását követő 7. évben, amennyiben a Szenátus javaslatát megújítja és a Tribúnátus ismét jóváhagyja, a revíziós gyűlés összehívására kerül sor, amelyet dipartmentóként 5 polgár képvisel, a törvényhozás szerveire vonatkozó választási szabályok alapján. Jogköre kizárólag az alkotmány vizsgált rendelkezéseire vonatkozik. Működésének időtartama maximum 3 hónap lehet. Közvetlenül irányítja az elsődleges gyűlés szervezési munkálatait, majd szavaz az alkotmány módosításáról.</p>

In Az Alpokon túli köztársaságok alkotmányainak szövege. In *Raccolta di costituzioni italiane*, 1. kötet. Tipografia Economica Torino, 1852, míg a bolognai és római alkotmányok szövege In A. Aquarone, M. D'Addio e G. Negri: *Le costituzioni italiane*. Edizioni Comunità, Milano, 1958.

A három fenn bemutatott alkotmány számos határozott és rokon jellemvonással rendelkezik. Ezekben a köztársaságokban a 18/19. század fordulóján francia mintára megjelentek az első generációs polgári és politikai jogok, illetve a hatalmi ágak megosztásának elve mentén, a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás külön szervei. A fenn ábrázolt alkotmányok mindegyike, ugyancsak francia hatásra, pontos hatáskörökkel el-

látott területi közigazgatási szervekről és speciális feladatok ellátására, pl. oktatásra vagy pénzügyekre szakosodott állami szervekről rendelkezett. Érdekes közös jellemvonás továbbá, hogy ezek a közjogi dokumentumok módosításuk tekintetében merevek voltak, mert az alkotmány módosítását hosszú, több évi tartó eljáráshoz kötötték.

Ugyanakkor a napóleoni hadjáratok nem csupán a jog kodifikációjának igényét és az írott alkotmányok szellemiségét hozták el az itáliai félsziget számára, hanem a politikai hatalomgyakorlásban is visszafordíthatatlan folyamatokat eredményeztek. Napoleon másfél évtizedének (1800–1815) eredménye a „köz” állami és centralizált természetének megerősödése volt, amely később a Risorgimento politikai mozgalmának és nemzeti egység programjának alapjait biztosította.²¹ Ezen a ponton a modern olasz alkotmányosság egyik szembetűnő sajátosságának lehetünk tanúi. A francia és az angol mintával szemben, ahol feudális partikularizmust a francia politikai nemzet eszméje, illetve a brit alkotmányos monarchia politikai intézményrendszere számolta fel, az itáliai politikai valóságban a republikánus alkotmányok gyengesége és a napóleoni hadjáratok következtében egy, a közügyeket centralizáló, államközpontú szemlélet érvényesült. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a születőben lévő polgárság az államigazgatásban vállalt szerepén keresztül kívánt beleszólni a politikai döntéshozatalba az arisztokrácia és a klérus politikai kiváltságaival szemben, és erről nem volt hajlandó lemondani a restauráció éveiben sem. Sőt a napóleoni hadjáratok következtében 1802-ben megszületett az Itáliai Köztársaság, majd 1805-ben az Itáliai Királyság. Mindkét dokumentum tartalmazott a fenn bemutatott három alkotmányhoz képest további újdonságokat. Az előbbi ntézményi tekintetben egyrészt felállította a külügyi és diplomáciai feladatokat ellátó Államtanács kormányzati szervét, a törvényhozás háromszintű szervrendszerét: a Törvényelőkészítő Bizottságot, a Szónokok Kamaráját és a Törvényhozó Testületet, amelyek között a munkamegosztást jól érzékeltette a három testület neve, tehát az első a törvény megszövegezését, a második annak megvitatását, a harmadik pedig a jogszabály megszavazását végezte el. Törvénykezdeményezési joga a köztársasági elnöknek és a minisztereknek volt. A köztársasági alkotmány ugyanakkor egy 600 fős elektori-testületi kollégiumnak biztosította a testületi tagok kinevezését. Ezzel szemben az 1805-ös dokumentum már a királyt teljes helyettesítési jogkörrel rendelkező alkirály intézményét hívta életre, az Államtanács pedig megkapta a törvényelőkészítéssel kapcsol-

²¹ Ghisalberti, C., uo. 6. o.

latos jogköröket, amely azzal a következménnyel járt, hogy megszűnt a három jogszabályalkotással kapcsolatos bizottsági rendszer. A kinevezés joga a királyt és helyettesét illette meg. Ugyanakkor ebben a közjogi dokumentumban jelent meg a francia közigazgatás területi és hatalmi egységeinek a direkt átültetése. Az ország területét dipartimentókra osztották, amelynek élén a prefektus és annak helyettese állt. A prefektus a mai napig jelen van a központi közigazgatás helyi szerveként az állami szervezetrendszerben, a 19. század elején viszont nagyban hozzájárult a közigazgatási monarchia eszméjének a kidolgozásához, amit az 1820-as és 1830-as európai forradalmi hullámok sem tudtak megsemmisíteni.²² Mit jelentett ez az eszme a politikai gyakorlatban? Mivel a népszuverenitás és a francia forradalom eszméi Napóleon bukása után „szalonképtelenné” váltak az európai államok uralkodói előtt, az itáliai félszigeten egy olyan monarchikus államberendezkedés képe bontakozott ki, amelyben a korona – a nemesség – és a polgárság közötti kiegyezés vágya fogalmazódott meg. Ebben az alkotmányos vízióban a *koronát* illette meg a politikai döntéshozatal joga, míg a közigazgatás, az állami szervek működésében szerepet kaphatott *a nemesség mellett az itáliai polgárság* is.

Ugyanakkor a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus előtt 1812-ben két további jelentős alkotmány született. Az 1812-es cádizi spanyol liberális alkotmány megszüntette a feudális kiváltságokat és deklarálta a törvény előtti egyenlőséget. A forradalmi megmozdulások során keletkezett dokumentumot VII. Ferdinánd ugyan visszavonta, ám az 1820-as forradalmi hullámban kénytelen volt ezt ismét visszaállítani. Hatása nem maradt el, a spanyol alkotmányt adoptálta az 1820-as első forradalmi hullám idején a Szicíliai Kettős Királyság és 1821-ben Szardínia.

1812-ben, a többi alkotmánytól teljesen eltérő módon született Szicília alkotmánya. Először július 25-én a közjogi dokumentum alapjait rögzítették, majd később, augusztus 10-én a parlament fogadta el a végleges szöveget. A dokumentum alapelveit és egyes rendelkezéseit tekintve teljesen eltért a fenn elemzett köztársasági alkotmányoktól. Az alapok rögzítésének célja a törvény szövege szerint a visszaélések leküzdése, a törvények színvonalának javítása és az állam, illetve az alattvalók boldogságának biztosításában állt. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a dokumentum Szicília nevét és nem a Szicíliai Kettős Királyságot viselte, ahogy a későbbi 1820-as és 1848-as alkotmányos karták. Ennek oka a sziget autonómista törekvéseiben kereshető, a királyságban ugyanis komoly ellentétek

²² Ghisalberti, C., uo. 9–10. o.

uralkodtak mind politikai, mind társadalmi- és gazdasági vonatkozásban a Szicília és a Nápoly környéki területek között. Mindez előrevetítette a nemzeti egység egyik legnagyobb dilemmáját, amellyel a Risorgimento mozgalmának is szembeülnie kellett. Az 1812-es karta rögzítette a katolikus vallás kizárólagos jellegét, továbbá a hatalmi ágak elválasztásának egyes elemeit. Ez azt jelentette, hogy a törvényhozás esetében a normaszöveg explicit módon kinyilvánította, hogy a törvényalkotás joga kizárólag a Parlamentet illeti. Az uralkodó a végrehajtó hatalom letéteményese volt, az igazságszolgáltatás pedig szintén önálló hatalmi tényezőként szerepelt a szövegben.²³ A törvényhozás szerve két kamarás formában működött: a felsőházként funkcionáló bárókból és egyházi személyekből álló Párisi kamarája mellett az alsóházban, azaz a Városok Kamarájában a képviseleti elv érvényesült. A képviseletiség az ország területén a népesség arányában valósult meg. A sziget egyes kerületei két, Palermo városa hat, Catania és Messina 3 képviselőt küldhetett az alsóházba.

Az alkotmányozás sorát az 1814-es francia alkotmánylevél zárta, amely szintén az uralkodó által adományozott karta volt, és figyelmen kívül hagyta a köztársaság, illetve a császárság vívmányait. Tartalmazta többek között az isteni legitimációra való hivatkozást, az állampolgári jogegyenlőség, a személyes szabadság, továbbá a sajtó- és vallásszabadság elvét, ám hatalmi szerkezetét tekintve az angol alkotmányos monarchia modelljét követte.²⁴

Az első forradalmi hullámban, 1820-ban került sor a cádizi alkotmány adoptálására. A Szicíliai Kettős Királyságban elfogadott és az uralkodó által kibocsátott dokumentum számos figyelemre méltó elemmel rendelkezett.²⁵ Alapelvei között rögzítette a szabad és független nemzet eszméjét, a nemzet szuverenitását, a katolikus vallás kizárólagosságát és az emberi jogok és kötelességek rendszerét. Ez utóbbi tekintetében a polgári szabadságról, a magántulajdon védelméről rendelkezett, míg kötelességeken a hazaszeretetet, a haza védelmét, az alkotmány iránti hűséget, a törvényekkel szembeni engedelmisséget, az állami szervekkel szembeni tiszteletet és a közterhekhez való arányos hozzájárulást rögzítette. Fontos to-

²³ La costituzione di Sicilia del 1812. In A. Aquarone, M. D'Addio e G. Negri: *Le costituzioni italiane*. Edizioni Comunità, Milánó, 1958. www.dircost.unito.it

²⁴ Az 1814-es francia alkotmány főbb rendelkezéseit lásd részletesebben Mezey Barna-Szente Zoltán: *Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Bp. 2003. 266–267. o.

²⁵ Costituzione del Regno delle due Sicilie (1820). In A. Aquarone, M. D'Addio e G. Negri: *Le costituzioni italiane*, uo. www.dircost.unito.it

vábbá, hogy az alkotmány 19. §-a a kormányzás céljának a nemzet boldogságát jelölte meg azzal a kiegészítéssel, hogy ez nem zárja ki a politikai társadalom egyéb céljait, pl. a jólétet. Ebben a motívumban a felvilágosult abszolutizmus felülről, az uralkodó irányából kiinduló „jóléti szolgáltatásait” kell érteni. Az államforma az örökletes és mérsékelt (!) monarchia volt, amelyben a törvényhozás az arányos választási rendszeren nyugvó Parlamentet illette meg a királlyal együtt, a végrehajtás pedig az uralkodóban öltött testet. Külön érdekessége az alkotmánynak, hogy a képviselőválasztás menete 1. a parókia, a 2. választási kerület és a 3. megye szintjén felállított választási bizottságok feladata volt. Ezen túlmenően a dokumentum rögzítette a nemzet képviselőének elvét a Parlament működésében. Az állami szervek sorában újdonság volt az állami titkárok: igazságügyi, külügyi, pénzügyi, belügyi és egyházmegyei, valamint háborús és tengeri ügyekre szakosodott rendszere, továbbá az uralkodó által kinevezett 24 tagú Államtanács. Ezen túlmenően az alkotmány módosításával összefüggő eljárásban elismerte az állampolgárnak a parlament és a király előtti panasztételi jogát.

A fenn elemezett alkotmányok szervesen illeszkedtek az itáliai félsziget partikuláris és széttöredezett politikai valóságába. Bár a megfogalmazott és egyes rendelkezésekben modernnek tűnő alapelvek, valamint a politikai rendszerek tényleges működése között nem kis távolság volt, a Risorgimento mozgalma építhetett az első közjogi dokumentumokban megjelent alkotmányos elvekre. Ez persze a restauráció éveiben, különösen az első forradalmi mozgalom leverése után elsőre kivitelezhetetlennek tűnt, a politikafilozófiát igencsak eluralták a pesszimista és szentimentális gondolatok, az olasz egység megvalósítása folyamatában mégis előbukkantak a korábbi alkotmányos tapasztalatok.

A dinasztikus restauráció és a romantika korszakának konzervatív politikai törekvései

A RESTAURÁCIÓ IDŐSZAKA ÉS A ROMANTIKA POLITIKAFILOZÓFIÁJA •

A napóleoni időszak bukása után nem lehetett többé semmissé tenni sem a felvilágosodás eszméit, sem a modern alkotmányos alapelveket. Jól igazolják ezt az 1848 előtti időszak itáliai filozófusai, amelyet a magyar szakirodalom szívesen sorol a Risorgimento mozgalmának a gyűjtőneve alá, ám a bécsi kongresszustól számított három évtized legalább annyira tarka képet mutatott, mint a korábbi időszak. Bár a Habsburg Birodalom által létrehozott Szent Szövetségi Európa konzervatív alapon szerveződött újjá a dinasztikus legitimitás, a keresztény vallás értékei és a tradíciók alapján,

a forradalmi hullámok jelezték, hogy sem a liberális eszmék térhódítása, sem a nemzetteremtés vágya nem lesz hosszú távon feltartóztatható. Mégis kezdetben úgy tűnt, mintha az itáliai politikai gondolkodásban a konzervatív tendenciák erősödtek volna meg.

A restaurációs légkör egyik első teoretikusa egy neosztoikus gondolkodó, Ugo Foscolo számára megszűnt a politika világa és a 18. század haladó eszméinek teljes köre.²⁶ Már az 1802-ben publikált Jacopo Ortis utolsó levelei című írása is a forradalmi törekvésekkel szembeni teljes apátiáját tükrözte. Ebben a jakobinus politika válságából kiinduló szerző a cselekvés lehetetlenségéről, a tehetetlenség érzéséről és a világgal szembeni közönyösségről értekezett. A felvilágosodásnak a haladásban és az európai civilizáció felsőbbrendűségébe vetett hitében csalódott szerző egy pesszimista és nihilista hangulatot kölcsönzött kora gondolkodásának. Természetesen ennek a borúlátásnak konkrét okai voltak. Az egyik calabriai író, Vincenzo Cuoco egy tanulmányában elítélte azt a felfogást, hogy a népszuverenitás eszméje elhozza a nép számára a hatalomban való részvétel lehetőségét. Cuoco „A történelmi tanulmány az 1799-es nápolyi forradalomról” című írásában²⁷ rendkívül élesen bírálta a francia társadalom által a forradalom során születő új politikai elit és a nép közötti szakadékot. Miért? Nézete szerint a forradalom szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavai alatt biztosított politikai és polgári szabadságjogok világában, a polgári társadalom és a politikai állam szétválasztásában megtestesülő kiváltságok nélküli modern társadalomban a kormányzás továbbra is szűk rétegre korlátozódott. Következtetései a modern politikai valóság egy lehetséges következményére: a társadalom és a politikai elit közötti leküzdhetetlen szakadékra utaltak.

Ebből a nézőpontból érthetővé válik, hogy Foscolo művének figurája, Ortis miért választotta az öngyilkosságot. A közösség ügyeinek megoldásában való részvétel lehetetlensége értelmetlenné és egyúttal elviselhetetlenné tette számára az életet. Csalódottsága abban a hitben, hogy a haza az igazságosság és a szabadság helye, az életből való elmenekülést eredményezte.

Ugyanezt a hangnemet ütötte meg Alessandro Manzoni egyik első írásában, az 1822-ben keletkezett *Adelchiben*.²⁸ Bár a szerző az első ízben 1827-

²⁶ *La libertà dei moderni. Filosofie e teorie politiche della modernità 1789–1989, Dalla Rivoluzione francese alla caduta del muro di Berlino*. Napoli, Liguori, 2003. 190–192. o.

²⁷ Uo. 190. o.

²⁸ Uo. 194. o.

ben, majd 1840-ben publikált *Jegyések* (Promessi sposi) miatt vált igazán ismertté, ezt megelőzően is alkotott olyan műveket, amelyek a politikával szembeni kritikus beállítottságáról tanúskodnak. Az Adelchi főszereplője egy haldokló ember, aki kijelenti, hogy az ERŐ uralja a világot. Az erő az alapja a jognak is. Mit jelent ez az ember hétköznapi világában? Azt, hogy a boldogság nem érhető el a földi életben, nem biztosítja ezt a munka, az alkotás sem. Ugyanakkor apolitikus magatartása Foscolóval szemben más elméleti alapon nyugodott. Manzoni elsősorban az érdekelte, hogy mi az állam létezésének alapja. Elutasítva az igazságosság kivívásának lehetőségét, nézete szerint a felvilágosodás észközpontúsága és a társadalmi jóról alkotott felfogása egyszerűen hamisnak bizonyult. A kérdés ebből következően az, hogy ha nem látta biztosítottnak a szabad és egyenlő emberek társaságát, akkor Adelchi számára ugyanaz az út létezett, mint Jacopo Ortisnak? A tér és idő felfüggesztésén, a történelmen és a földi világon túli igazságosság mellett van-e kiút az emberek közötti rossz megváltoztatására? Manzoni válasza egyértelműen az igen, ám ezt csak a *Jegyések*ben fejtette ki. Itt az isteni gondviselés győzedelme elhozta a földi boldogság lehetőségét. Igaz, ebben a motívumban már nem kizárólag a felvilágosodás hideg racionalizmusával való szembenállás jelent meg, hanem a romantika irányzatának érzelemközpontú és misztikus beállítódása. Miért? A 17. században Lombardiában játszódó történetben két fiatal, Renzo és Lucia harcolt a boldogságért, ám a történet mögött egy mélyebb tartalom húzódik meg. Manzoni életművének egyik értelmezője, Giovanni Macchia „Manzoni és a regény útja” című írásában azt állítja, hogy a regény az erők harcáról szól: a TÖRTÉNELEM folyamatába állított gonosz és a jó között zajlik, amelyben az egyetlen cselekvő tényező a GONDVISELÉS. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ez a problematika nem teljesen ismeretlen a romantika írói számára. Eötvös József: *A falu jegyzője* vagy a realista angol regényíró Charles Dickens is egyaránt a jó és a gonosz karakterek közötti harcban ábrázolta regényhősei életét.

Macchia Manzoni alkotását egész egyszerűen a „halál regényének” nevezte.²⁹ Mit hordozhat ez az üzenet a nemzeti egység feladata előtt álló itáliai társadalomra nézve? A történelem az egyéni tragédia színtere, amely képes tönkretenni az egyes életeteket. Mivel az ember élete törekeny és kiszolgáltatott, nem áll módjában az állam irányítása. Az emberiség nem képes egy igazságos társadalom létrehozására, önmaga megváltása rajta kívül álló erők függvénye. Ebből pedig az következik, hogy nemcsak az

²⁹ Uo. 193. o.

egyénnek, hanem a nemzetnek is szüksége van megváltásra, azaz Itália egysége akkor következhet be, ha saját katolikus tradícióját középpontba állítva egyfajta lelki és vallási megújulással mintegy „elfogadja” azt az isteni gondviselés oldaláról.

Manzoni ezzel az üzenettel a katolikus vallás dogmatikáját és az erre alapozott vallásos hit megújulását állította a nemzetteremtés problematikájának középpontjába. A kortárs európai filozófiai gondolkodás perspektívájában ebből a programból több következtetést vonhatunk le. A mű egyfelől szervesen illeszkedik a romantikus irracionizmus emberi sorsokról alkotott víziójába, amennyiben az élet lényegét nem a világ – és ezen keresztül a társadalom, az állam és a politika – racionális megismerésében és tökéletesítésében, hanem az érzelmeknek való kiszolgáltatottság vallásos hit általi megszüntetésében ragadta meg. Az ember szakadatlan vágya a transzcendens világ felé a valóságban tapasztalható rosszal szemben tökéletlenségeire, hibáira, akaratának elégtelenségére hívta fel a figyelmet. Másfelől a Manzoni-problematika a restauráció éveiben kibontakozó konzervativizmus itáliai jelenlétére is utal. Nem szabad elfeledkezni arról a tényről, hogy az európai konzervatív eszmerendszer alapjai francia és német nyelvterületeken már megjelentek, többek között De Maistre vagy De Bonald, Adam Müller vagy Novalis írásaiban. A Jegyesek szerzője maga is a tradicionális konzervatív értékek irányába, talált kivezető utat, és ebbe helyezte bele a nemzetépítés programját.

Az olasz konzervatív gondolatokkal tarkított romantika harmadik alakja, Giacomo Leopardi már két kortársához képest optimista gondolkodónak tekinthető. Az 1824-ben megjelent „Értekezés az itáliai szokásainak jelen állapotáról” című esszéje az emberi szolidaritásba vette hit iránti elkötelezettségről szól. A szerző visszatérve a felvilágosodás azon gondolatához, hogy az embernek joga van a boldogságra, ami természetesen szembeállítható az emberi szenvedéssel és a rosszal, azt állította, hogy ez az ellentét a társadalmi keretek között feloldható. Nincs szükség a Manzoni által kínált transzcendens világ felé menekülni, mert az emberek együttműködésére alapozott társadalom(ideál) képes ezt a kibékíthetetlennek tűnő ellentétet feloldani. Itália problémáját nem az emberi természet tökéletlenségében látta, hanem egy valódi társadalom hiányában. A Risorgimento politikai programja felé tekintve megállapítható, hogy Leopardi szerint a nemzeti egység megteremtésének előfeltétele a társadalmi egységben – azaz a közös értékeken – alapuló társadalom alapjain teremthető meg. Természetesen a szerző nem tagadta a kortársak által érzékelt társadalmi konfliktusok és az ellentétes érdekek jelenlétét

az emberek közötti kapcsolatrendszerben, ám arra hívta fel a figyelmet, hogy a középkori és újkori társadalom közötti különbség lényege nem az előbbi forma pusztá lebontásában áll, hanem egy új társadalom megteremtésében. Máig ható üzenete lehet az, amit a modernizációról mondott: „Az észak-itáliai társadalomban végbement modernizáció folyamata az élet régi formáinak lebontására korlátozódott, de nem sikerült a társadalmi kapcsolatok új rendszerének megteremtése.”³⁰ A szerző szerint a feudális kiváltságokon alapuló középkori társadalommal szemben az újkor embere egy „vákuumhelyzetben” találta magát. A régi modell helyett nincsenek készen az új társadalom alapjai, holott a francia forradalom egyik eszméje, a testvériség képes lenne egy szolidaritás alapú új közösségi kapcsolatrendszer megteremtésére.

Természetesen a fenn taglalt nézetek mellett az 1840-es években politikai elemeket tartalmazó filozófiai elképzelések is születtek. Vincenzo Gioberti az 1843-ban publikált „Az itáliaiak erkölcsi és polgári elsőbbségéről” Manzoni apolitikus nézőpontjának a politikai valóságra való kivétéseként értékelhető.³¹ A torinói születésű politikus előbb párizsi, majd brüsszeli emigrációjában (1835–1845) értékelté kora társadalmának lehetőségeit az egységes nemzet megteremtésének feladatában. Gioberti a nemzeti állam alapjának két pillérét a politikai és katonai erővel rendelkező Piemont vezető szerepében és a politikai-eszmei erőt jelképező katolikus egyház együttműködésében képzelte el. A katolicizmus az ő esetében szintén fontos szerepet töltött be a politikai folyamatok megítélésében.

Katolicizmusa komoly támogatóra talált kortársa Antonio Rosmini Serbati nézeteiben. Rosmini az 1848-as forradalmi hullám során fogalmazta meg alkotmányos terveit az egységes Itália számára, alkotmánykonceptióján túlmenően jelentős filozófiai elmélettel is rendelkezett. Rosmini a mai modern katolikus olasz politikai filozófiai gondolkodás egyik ünneptel alakja. Munkássága kezdetén, 1822-ben közzétette a kanti filozófia ismeretelméletét bíráló „Új tanulmány az ideák eredetéről” című írását, amit 1839-ben a „Politikafilozófia”, majd 1841-ben a „Jogfilozófia” követett. Érdekes módon a metafizikai művében megfogalmazott ismeretelméleti nézetei szoros összefüggésben álltak a társadalomról és államról alkotott elképzeléseivel.

A szerző a kanti transzcendentális filozófia egyik alappillérét a „Ding an sich” és a „Ding für uns” közötti különbséget azzal utasította el, hogy

³⁰ Uo. 197. o.

³¹ Uo. 200. o.

bevezette a létezés formáinak rendszerét. Rosmini azt állította, hogy a megismerés számára megjelenő valóság mögött egy olyan intellektuális percepció van, amely két összetevőből áll: 1. a szubjektum dologra vonatkozó intuíciójából és 2. a létezés ideájának velünk született egységes intellektuális formájából. A létezés ezen eszméje mindennemű emberi megismerés általános alapja, mögötte a feltétlen és abszolút létező Isten valódi létezése húzódik meg. Ebben egyértelműen kimutathatóak Szent Ágoston filozófiájának illuminációra vonatkozó tanításai. Isten abszolút léte és az emberi létezés általános eszméje között a létezés három módja áll: 1. az ideális létezés, 2. a valódi létezés és 3. a morális létezés. Ezen módzatok kötik össze a létezés fogalmát az igazsággal és a jóval, amelyek egyúttal lehetővé teszik az ember számára a morális cselekvés lehetőségét. Ismeretelméleti koncepciója a transzcendencia iránti elkötelezettségről és a létezés hierarchikus felfogásáról árulkodtak.

Ezek a motívumok jelentek meg alkotmánykonceptiójában is, amelyből meglepően sok elem visszaköszön a Statuto Albertino egyes rendelkezéseiben. Az 1848-as forradalom évében keletkezett alkotmányterv alapelvei és az állampolgárokra vonatkozó jogok és kötelességek rendszere konzervatív mentalitásról árulkodnak. A dokumentum egyes pontjainak részletes áttekintése előtt életművének egyik meghatározó értelmezője, Rodolfo Mondolfo az alábbi motívumokban foglalta össze a katolikus filozófus törekvéseit: „Rosmininél a megismerés és a hatalom felülről jön, és a megjövendőlt demokratizáció, azaz az egyház és a nép közösségének összekapcsolása az oligarchiát erősítette. A hierarchia koncepciója a hatalmat felülről hozza el, ami nem tette lehetővé a hatalom egy nagyobb, tényleges, alulról támogatott megnyilvánulásának eltérő irányát, sem a társadalomról alkotott eszmében, sem a polgári társadalom viszonyrendszereiben. Ahol a Rosmini által támogatott állam lényegében antidemokratikus, ott is megengedhető azonban egy parlamentáris rendszer.”³² Mit jelent ez az első látásra ellentmondásosnak tűnő gondolat? A demokrácia és a parlamentre alapozott politikai rendszer összekapcsolása az egyház és a nép közötti kötelékkel, illetve a hierarchia fogalmával alkotmánytervének normatív szövegében ért egységes egészzé. A nemzet alkotmánya nála a nép vallásos érzésein alapuló közjogi dokumentum volt, amelyben az elesettek és a hatalommal rendelkezők egysége hierarchikus rendet eredményez. Amennyiben megvizsgáljuk az alapelvek rendszerét, ez a

³² Uo. 200. o.

vonás szembetűnőnek látszik.³³ Rosmini a dokumentum 2. §-ában az ember elidegeníthetetlen jogait a természethez és az értelemhez kapcsolta. Ezt követően a 3. § rendelkezett a katolikus egyház szabadságának biztosításáról, amit az államformáról és az egyes állami intézmények működésének alapelveiről szóló rendelkezések követtek.

A szerző az alkotmány tagolásában a szöveg elején tárgyalta az uralkodó személyét és jogköreit, majd utána taglalta az állampolgári jogok rendszerét és a többi államhatalmi szerv működését. Rosmini, ahogy kortársai közül sokan, a monarchikus államformát támogatta, az államhatalmi ágak szempontjából kiemelkedő szerepet szánt az uralkodónak. Az uralkodó szent és sérthetetlen személye egyben a végrehajtó hatalom megtestesítője volt, a parlamenttel együtt a törvényhozó hatalomnak is részét képezte. Ezek az ún. uralkodói előjogokban, mint a törvényhozás szerveinek az összehívásában, a törvénykezdeményezésben és a törvényszentesítés jogköreiben ragadhatók meg. Ezen túlmenően a király volt a végrehajtás feje, őt illette meg az állami tisztségviselők széles körű kinevezési joga, pl. a miniszterek kinevezése és elmozdítása.

Az alkotmánykoncepció legtanulságosabb része az állampolgárok jogaira vonatkozott. Szemben a felvilágosodás programjával és a napóleoni alkotmányokkal, az ember a 21. § alapján a királynak alávetett, de szabad állampolgár. A szabadság tartalmának megragadása nála nem a liberális ún. negatív szabadságfogalomban érhető tetten, hanem a bíróságok előtti egyenlőségben. Az igazságszolgáltatási eljárásra vonatkozó garanciákban látta az egyéni szabadság biztosításának a lehetőségét. Ezt követte a tulajdon szentsége és állam általi védelme, majd a politikai jogok: a nagykorúság eléréséhez kötött ún. petíciós jog, a gyülekezési jog, az egyesülési jog és a sajtószabadság, az oktatás szabadsága, a szabad kereskedelem és az iparűzés, valamint a közhivatalokhoz való hozzájutás az állampolgár képességei alapján. Ezt követően Rosmini a katonai szolgálat kötelező voltát támogatta, majd rátért az arányos választási rendszer és a cenzusos választójog bevezetésére. Ezt a katalógust végigtekintve nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy hiányzik az individuális szabadság és ez egyenlőség fogalmának általános fogalmi megragadása és a vallásszabadság elve. Az alkotmánykoncepció második fele a törvényhozásra és az igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazta. (Rosmini a kétkamarás és választáson alapuló törvényhozást támogatta, ahol a tulajdon és az adó-

³³ Progetto di Costituzione di Antonio Rosmini (1848) In A. Aquarone, M. D'Addio e G. Negri: *Le costituzioni italiane*, uo. www.dircost.unito.it

fizetési kötelezettség alapján létrehozott kistulajdonosok és nagytulajdonosok kamaráiban egyenlő arányban vettek volna részt a képviselők.) Az igazságszolgáltatásban egy 15 tagú, a politikai vádak tárgyalására szakosodott Legfelsőbb Bíróság intézményének alapelveit dolgozta ki, amely a két törvényhozási kamara bármelyike által vád alá helyezett miniszterekkel szemben folytatott eljárást.

A RISORGIMENTO POLITIKAI PROGRAMJAI: MAZZINI, BALBO, ROSSI, CAVOUR • A Risorgimento meghatározó képviselői a fenn elemzett és nem lebecsülendő teoretikai beállítottságú, romantikus és katolikus konzervatív filozófusokkal, regényírókkal szemben szorosan kötődnek a politikai élethez. Giuseppe Mazzini, a Fiatall Itália (Giovine Italia) alapítója és Camillo Benso conte di Cavour, aki Cesare Balbóval együtt 1847-ben a Risorgimento nevű lapot alapította, konkrét, társadalmat mozgósító politikai programokat adott saját kora számára. Nem szabad megfeledkezni azonban arról, hogy a Risorgimento egy olyan összetett mozgalom volt, amely magában foglalta a restaurációs törekvésű, dinasztikus európai hatalmakkal szembeni ellenállás egy sor típusát. A mozgalom szerves részeinek tekinthetők a carbonarik (szénégetők) titkos társaságai, amelyek az 1820-as forradalmi hullámban alakultak meg, majd megjelentek a ligúr, a toszkán és az emilias területen. A carbonari mozgalom belső mozgatórugói tekintetében ugyanakkor nem kis különbség van a déli területeken a tekintetben, hogy vidéken vagy Nápolyban tevékenykedtek. Az eltérés az egyes forradalmi hullámokban tisztán érzékelhető. A vidéki szénégető mozgalom a közigazgatási decentralizáció híve volt, amelyben az idegen – francia – közigazgatással szembeni gyűlölet öltött testet, s ez az elégedetlenség a politikai rendszer szintjén a függetlenséget és a helyi vezetés megvalósítását jelentette. Ezzel szemben Nápolyban a mozgalom egy ún. mérsékelt konstitucionalista törekvésben ragadható meg, mivel néhány szabaddkőműves tagja a kormány és a város magas tisztséget betöltő funkcionáriusaival állt kapcsolatban. A nápolyi vonal nem szállt síkra a központosítással szemben. Benedetto Croce olasz politikafilozófus a mozgalom kettősségét úgy jellemezte, hogy a vidékies és 19. századi romantikus ideálokkal fűtött egyénekekkel szemben mindvégig jelen volt a kormányzásban is szerepet játszó felvilágosult, 18. századi „állampolgári” törekvéseket megjelenítő városi elem is.³⁴ Tény, hogy a szénégetőkből nőtt ki

³⁴ Costituzione del Regno delle due Sicilie (1820). In A. Aquarone, M. D'Addio e G. Negri: *Le costituzioni italiane*, uo. www.dircost.unito.it

a Risorgimento radikálisabb, alulról építkező, demokratikus eszmék iránt elkötelezett és Marsigliában 1832-ben alapított Fiatal Itália mozgalom, amely többszörös feloszlata és tagjainak bebörtönzése ellenére 1848-ig működött. A szervezet célja egy demokratikus és egységes olasz köztársaság megteremtése volt, a szabadság, az egyenlőség és a nemzeti egység alapelveinek megvalósításával.

Mazzini a monarchia kibékíthetetlen ellenfeleként egyik, a „Gondolatok az európai demokráciáról” című írásában gyakorlati politikai programot fogalmazott meg az itáliai társadalom számára. Őt elődeivel szemben nem az érdekelte, hogy az emberi boldogság a politikai valóságon belül vagy kívül található meg, hanem a politikát az emberi és társadalmi élethez szorosan hozzátartozó jelenségként meghatározva, a politikai rendszer megreformálására és a nemzeti egység mielőbbi megteremtésére fókuszált. Pontosan érzekelte a kor kihívásait, amit mi sem bizonyít jobban, mint alábbi sorai: „Korunk demokratikus tendenciája a motorja annak a törekvésnek, hogy a nép osztályai részt vegyenek a politikai életben – nem egy utópikus álmot többé, nem egy bizonytalan előrejelzés, hanem tény, jelentős európai tény, amely minden emberi elmét foglalkoztat, hatással van a kormányok irányvonalaira, kihívás minden ellenzékre.”³⁵

Mazzini nem mondott le a politikáról, nem bízta a politikai rendszer reformját egy transzcendens eredetű gondviselésre, de nem látott benne egy hierarchikus, egyházra alapozott vezetéssel megvalósuló lassú reformfolyamatot sem. A társadalmat kívánta bevonnai a politikai irányításba, amelyet egyben a nemzetteremtés alapjának is tekintett. Mazzini útja, az alulról jövő reformokat képviselte, ahol a nép képviselőit illeti meg a politikai irányítás és hatalomgyakorlás lehetősége. Sőt a szabadság – mint a kiváltságok nélküli társadalomban önmagát megvalósító egyén fogalma – új jelentéstartalommal rendelkezett, magában foglalta az idegen uralom alóli felszabadítás lehetőségét. Nincs egyéni szabadság a társadalomban, ha nem létezik független és szabad nemzet. Teljesen természetesnek tartotta az egység forradalmi megvalósításának útját, amivel viszont szembe került Cavour politikai törekvéseivel.

Cavour ugyanis támogatta Mazzini függetlenségi törekvéseit, de nem értett egyet sem a köztársasági Itália, sem az alulról építkező reformfolyamatok megvalósíthatóságának radikális törekvéseivel. Nem véletlen, hogy éppen ezért lett a Risorgimento mérsékelt szárnyának egyik legbefolyásosabb tagja. Mellőzve az 1850-es évek külpolitika történeti esemé-

³⁵ Le libertà dei moderni, uo. 203. o.

nyeinek bemutatását, inkább Cavour és Balbo politikai gondolatmenetének fejlődésvonalát és azt az intellektuális közeget kell bemutatni, amely ezt a mérsékelt jelzőt alátámasztja.

Cesare Balbo számos művet szentelt a politikai rendszer reformjának. Az 1844-es „Itália reményei” vagy az 1847-es „Politikai levelek” egy fokozatosan megvalósuló képviseleti rendszer melletti érveket tartalmaztak.³⁶ A fokozatosság a politikai életben érvényesülő kiváltságok törvényhozás általi lebontását célozta meg, ám ebben a folyamatban a forradalom lehetőségét teljes mértékben kizárta. „A képviseleti monarchiáról Itáliában” című írása egyenesen az alkotmányos monarchia melletti elkötelezettségről tanúskodott. Ezekből a gondolatokból nyilvánvalóvá vált, hogy a Risorgimento piemonti iránya egy monarchikus államberendezkedést tartott megfelelőnek az itáliai félsziget számára, amit az 1848. március 4-én kihirdetett alkotmány, a Statuto Albertino valósított meg (lásd következő fejezet).

Ebbe a koncepcióba szervesen illeszkedett Cavour egyik legismertebb, 1848. március 10-i cikke, a „Statuto Albertino és a haladó pártok”,³⁷ ami a monarchikus politikai rendszerbe illeszkedő, képviseleti alapú parlament eszméjét és a törvényhozás hatalmi ágakon belüli túlsúlyát, illetve ennek alkotmányban rögzített garanciáit támogatta. Számára a képviseleti elv érvényesülése volt a biztosítéka annak, hogy az ország saját belügyeinek intézését nem egy szűk kisebbség valósítja meg, hanem abban a nemzet képvisellete jelenik meg. Ugyanakkor az újkori alkotmánytörténet egyik professzora, Carlo Ghisalberti felhívta a figyelmet arra, hogy Cavour nem egyszer támadta a választójog kiszélesítését (!). Arra hivatkozott egyfelől, hogy annak „jóságát a tapasztalat nem igazolja”, másfelől „nem felelne meg a nemzet jelenlegi intellektuális állapotának”.³⁸ Cavour a társadalmi elmaradottság miatt a politikai rendszer megreformálásának feladatát egy szűk társadalmi rétegre bízta.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az 1840-es években már erőteljesen foglalkoztatta Cavourt a gazdasági fejlődés politikai rendszerre gyakorolt hatása. Ez megmutatkozott abban, hogy 1842-ben a szubalpin agárszövetség, 1844-ben a genovai bank, 1847-ben pedig a torinói bank megalapításában vállalt komoly szerepet. A forradalom előestéjén a következő sorokat írta le: „Egy nép gazdasági viszo-

³⁶ Ghisalberti, uo. 19–20. o.

³⁷ Uo. 51. o.

³⁸ Uo. 55. o.

nyai annyiban kedvezőek, amennyiben a haladás rendezett módon valósul meg. Mindazonáltal az ipar fejlődéséhez és prosperálásához szükség van a szabadságra. Nem kételkedhetünk abban, hogy egy államban a legáltalánosabb és leggyorsabb fejlődési folyamatok szabadok, ám hektikusak, még nyugalmi állapotban is ki vannak téve a növekedésnek és hanyatlásnak. ... Teljesen meg vagyunk győződve ennek igazságtartalmáról... Őszintén kijelentjük, hogy az itáliai politikai Risorgimento, hazánk kereskedelmének és iparának kétségkívül egy új fejezetét jelenti.”³⁹ Cavour tehát a politikai reformok gondolatát összekötötte a félsziget gazdasági és társadalmi fejlődésével, ami ezekben az években is csak az északi területekre korlátozódott.

A Risorgimento, annak ellenére, hogy az 1840-es évek politikai gondolkodását áthatotta, a társadalmi mentalitásban érzelmi szinten volt képes felszínre hozni és megerősíteni a nemzeti egységbe vetett hitet, ami a partikularizmust megjelenítő, egymással rivalizáló és viszálykodó kis államokkal szemben óriási előrelépés volt. Ugyanakkor nem volt mentes a belső ellentmondásoktól, attól, hogy egy egységes állam víziója mögött milyen politikai-közjogi rendszer álljon. Ezt az 1850/60-as években megjelenő alkotmányjogi viták hűen tükrözik. Nem véletlenül jellemzi Ghisalberti az alkotmányos liberalizmus cavouri irányát egy eredetét tekintve oligarchikus, célkitűzéseit illetően pedig demokratikus mozgalomnak.⁴⁰

³⁹ Crisafulli, Vezio: Profili costituzionali di una rivoluzione mancata. In *Il 1848. Raccolta di saggi e testimonianze. Quaderni di rinasciata*. 1. szám, 1948, 61. o.

⁴⁰ Uo. 55. o.